

Mutatvány a mai magyar családnévátlasz előmunkálataiból

1. A téma aktualitása. – Régi adóssága a magyar nyelvészeknek egy szinkrón családnévkataszter összeállítása, amely alapját képezhetné az ország területén fellelhető összes családnév térképre vitelének. Ezzel kapcsolatban magam is több olyan előkészületről tudok, amely adminisztratív okok miatt esett kútba (l. HAJDÚ 2008: 168).

Mi sem jelzi jobban a szóban forgó családnévkataszter égető hiányát, mint-hogy egészen az utóbbi időkig nem tudtunk választ adni olyan alapvető kérdésekre, hogy hány családnévfeleség van a mai magyar nyelv névkincsében, és hogy azoknak milyen az eredet és morfológiai szerkezet szerinti megoszlása. Példának okáért mostanáig azt sem tudtuk pontosan meghatározni, hogy az egyes típusoknak hányféle alakváltozata létezik nyelvünkben. A kérdés megválaszolásához kénytelenek

voltunk tudományos becslésekre hagyatkozni. Az említettekén kívül hosszasan lehetne sorolni a nyitva maradó témaköröket, amelyeknek akár csak vázlatos felsorolásától is most bízvást eltekinthetünk.

A névkataszter elkészítése mellett legalább ennyire várat magára egy családnévatalasz létrehozása, amely nemcsak a névtanósok munkáját könnyítené meg, de fontos háttér-információkat szolgáltatathatna a nyelvtörténeti kutatások számára is, hiszen a mából kiindulva objektív viszonyítási alapot jelentene az egyes korok öszszevetéséhez, a folyamatok térbeli és időbeli leképezéséhez, rekonstruálásához. Tegyük hozzá rögtön: a teljesség igényével – mármint a kiindulópontnak vehető szinkrón korpusz tekintetében. A nyelvészekén kívül számtalan más kutatási terület tudná hasznosítani a családnévataszter és -atlasz kínálta lehetőségeket. Közöttük említhetjük meg mindenekelőtt a történészeket, de egyes kérdések megválaszolásához a honismerettel, néprajzzal, népiségtörténettel, migrációs kérdésekkel foglalkozó szakemberek is fel tudnák használni munkájukhoz. Rajtuk kívül bárki érdeklődő információkat meríthetne belőle a családfakutatáshoz, amely nemcsak szakemberek, de laikusok érdeklődésére is számot tarthatna. Nyilvánvaló, hogy a lehetséges hasznosítási területeket nem tudjuk teljes körűen számba venni, éppen ezért itt csak a főbbekről tettem említést. A lehetséges felhasználók körének meghatározásakor röviden azt mondhatnák: mindenki kutathatna az atlaszban és adatbázisában, aki a magyar nyelv és kultúra e szelete iránt fogékony.

A bevezetőben röviden arról is szólni kívánok, miként született meg a készülő családnévatalasz ötlete. Az első terv még szlovákiai tartózkodásom idején fogant meg bennem, ugyanis a nyitrai tanszéken számos olyan diplomamunkával és doktori disszertációval találkoztam, amely valamely (cseh)szlovákiai magyar település vagy kistérség családnévkinccsét gyűjtötte össze. Közel egy évtizedes ott-tartózkodásom során magam is konzultáltam ilyen dolgozatokat. Személyneves kutatásokkal foglalkozó tanulmányaimban többször is szóba hoztam annak hiányát, hogy dacára a viszonylag nagyszámú gyűjtésnek nem áll rendelkezésére a kutatóknak egy egységes gyűjtési és rendszerezési elveken alapuló névkataszter. Pontosan azt sem tartottuk nyilván, ki hol és milyen típusú nevek gyűjtését végezte el. Erre akkor döbbentem rá először, amikor Révkomáromban meghallgattam HAJDÚ MIHÁLY szlovákiai doktoranduszoknak tartott előadását, amelyben vázlatos összefoglalót hallhattunk a magyar névtani kutatások akkori állásáról. Ebben az előadó külön kitért az anyaországgal szomszédos határon túli régiókban folyó munkálatokra (HAJDÚ 2002a). Az előadás után Hajdú tanár úrral hosszasan beszélgettünk a témáról. Többek között szóba hoztam, hogy a nyitrai egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékén az 1960-as évek közepétől található családneves gyűjtéssel foglalkozó kéziratok. Hajdú Mihály bizonyára ennek alapján javasolhatta Farkas Ferencnek, hogy kérjen tőlem egy összefoglalót a 2003. októberi jászberényi névtani tanácskozásra a magyar nyelvterület északi régiójában folyó munkálatok akkori állásáról. Ennek a felkérésnek köszönhetően számba vettem a rendelkezésemre álló források alapján az összes fellelhető kéziratot, s térképre vittem a már meglévő kutatópontokat. Magam is meglepődtem, hogy a keleti régióban aránytalanul kevés gyűjtés történt (VÖRÖS 2004a). A közvetlen előzmények között kell említenem azt a tanulmányomat, amelyben a szlovákiai családnév földrajz néhány vonatkozásáról értekeztem

(VÖRÖS 2002). Ekkor fogalmazódott meg bennem először a pótlás szükségessége. Közben tovább folytattam a kutatásokat, s többek között tudomást szereztem arról, hogy Szlovákia minden jegyzője naprakész elektronikus nyilvántartást vezet a helyben lakó népeességről. Ezekhez adatvédelmi okokból külső személyt nem engednek hozzáférni, holott e nyilvántartások névtani szempontból igen értékes információkat rejtegetnek.

2005-ös magyarországi visszatérésem után OTKA-pályázatot nyújtottam be. Célként az lebegett szemem előtt, hogy kollégáimmal összefogva tovább sűrítjük a szlovákiai magyar nyelvterület kutatópontjainak hálózatát, s lefedtessük egy majdani családnévkataszter alapjait a magyar nyelvterület északi régiójában. A gyűjtésbe a komáromi és nyitrai egyetem magyar szakos hallgatóit is bevontuk volna. Mindazonáltal a kutatás terve sok bizonytalanságot rejtett. Többek között azt, hogy egyes kutatópontokon engedély hiányában meghiúsulhatnak a tervbe vett munkálatok. Ezt a tényt sajnos a pályázat tervében is rögzítettük. Három bírálónk egyike éppen ezt kifogásolta, amelyre hivatkozva az OTKA-tól 2006 júniusában elutasító határozatot kaptunk.

A véletleneknek természetesen nagy szerepe volt a dolgok alakulásában. 2008 tavaszán az ELTE-n éppen Hajdú Mihálynál jártam, amikor felbontotta azt a levelet, amelyben megkapta az engedélyt a teljes magyarországi családnévállomány elektronikus lekérdezésére (az adatbázisról részletesebben l. HAJDÚ 2008). Ez véglegesítette az elhatározásomat, hogy magam is kérvényezem a hivatalnál a családnévátlaszhoz szükséges adatok kiszolgáltatását. Rövid egymásutánjában két levelet fogalmaztam meg: 2009 januárjában a 2002–2008 között anyakönyvezett újszülöttek keresztnévállományát, 2009 februárjában a teljes magyar népesség családnévállományát kértem ki mágneses adathordozón. Az elsőre viszonylag gyorsan kaptam pozitív választ. A másodikra csak nyár elején, és ez sem tartalmazott elutasítást. Igaz, ennek teljesítését az elvi engedély kézhezvétele után csak megfelelő, ám a feladat nagyságához mérten kellően méltányos anyagi ellenszolgáltatás fejében vállalta a hivatal. Június közepén már el is kezdhettem az elektronikus adatbázisban a kutatásokat. Mielőtt azonban erről részletesebben szólnék, nem feledkezhetek meg arról, hogy többeknek is köszönetet mondjak. Mindenekelőtt Kiss Jenő akadémikusnak tartozom hálával, akitől a tervek vázolója után a benyújtandó kérvényhez hathatós érvekkel alátámasztott rövid ajánlást kaptam. Nem feledkezhetek meg Hajdú Mihályról, akitől nagyon sok ötletet és biztatást kaptam, amikor a családnévátlasz hiányáról előzetesen beszélgettünk. Továbbá itt kell megköszönnöm Kóbor József belügyminisztériumi főosztályvezetőnek, hogy a kérvényben felsorolt érveket mérlegelve engedélyezte az adatok kiadatását. Nem hagyhatom ki a sorból a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (továbbiakban: KEK) munkatársait, Cziffra András és Varga János főtanácsos urakat, akik nagyban hozzájárultak a vállalkozás sikeréhez.

2. E l ő z m é n y e k . – Mielőtt ezekről szólnék, feltétlenül idekívánkozik egy személyes élményem. Lektorként a minap került kezembe FARKAS TAMÁS egy kézírata, amelyben a szerző a *Novák* családnévről értekezik (végleges változatát l. e folyóiratszámban: FARKAS 2010). Ennek egyik fejezetében online telefonköny-

vek alapján tájékozódhatunk arról, hogy a kérdéses névnek Magyarország határain belül milyen a területi eloszlása és gyakorisága. A regionális és megyei adatokon túl több város is szóba került. Mivel ekkor már rendelkezésemre állt a teljes adatbázis, a telefonkönyvek alapján becsült adatainak pontosságát is ellenőriztem. Az összevetés eredménye nem okozott nagy meglepetést, hiszen előzetes várakozásom szerint léptéknyi tévedésre nem kellett számítani. Megjegyzendő, hogy több esetben is viszonylag pontosak voltak a szerzőnek az ezrelékben megadott számai, ám nem mindig. Ráadásul a becslés alapján kialakított sorrendek is másként alakultak nála, mint amit a tények mutattak. Saját kutatásaimmal kapcsolatban is ugyanezt tapasztaltam. Egy megjelenés előtt álló tanulmányomban a *Fűzék* családnév és alakváltozatainak nyelvföldrajzáról értekeztem. Amikor az írás készült, még csak szlovákiai és magyarországi online telefonkönyvekre támaszkodhattam. Próbaképpen a magyarországi adatokat utólag szembesítettem az adatbázisból nyerhető ténytáblákkal. Magamnál is hasonló eltérések adódtak, mint FARKAS TAMÁS esetében. Természetesen igaz, hogy a tudományosan megalapozott becslések és a gyűjtéssel létrehozott történeti adatbázisok főbb vonalaikban nem, csak a részletekben mutatnak kisebb-nagyobb eltéréseket.

Csak lazán tartozik a témához, de mindenképpen idekívánkozik egy további megállapítás, amely megerősíti, hogy a korrekt gyűjtések sem dobandók sutba. A készülő szlovákiai keresztneves monográfiámhoz többek között a KEK által kiszolgáltató ezredfordulós magyarországi korosztályi bontású statisztikákat is felhasználtam. Ezek időbelileg részben fedik a HAJDÚ MIHÁLY által publikált XX. századi keresztneves gyűjtésekből származó adatokat. A HAJDÚ által közzétett eredmények és az ezredfordulós korosztályi bontású adatok nagyfokú egybevágóságát tapasztaltam (az utóbbi adatokat l. HAJDÚ 1970, 1994, 2003: 371–578).

Az előzmények között fentebb már említettem az előrehaladott állapotban lévő „Családnévek enciklopédiájá”-t (megjelenés: HAJDÚ 2010), amelyről HAJDÚ MIHÁLY személyes közlése alapján tudom, hogy hatalmas vállalkozás, hiszen a szerző a már fentebb említett adatbázisból minden olyan családnévnek szócikket szán, amelyből legalább 1000 található Magyarország területén (erről részletesebben l. még HAJDÚ 2008). Erre a munkára azért tértem ismételtelen vissza, mert nagy lehetőséget látok a két, párhuzamosan folyó munka összekapcsolódására, legalábbis abban a formában, hogy a lexikon elkészülte után nagy könnyebbséget jelentene annak felhasználása a korpusz egyértelműsítésekor. HAJDÚ terveinek ismeretében azt is tudom, hogy munkámhoz nemcsak a morfológiai és jelentéstani leírásban, hanem például az eredetkérdések meghatározásában is segítséget nyújthatna a lexikon.

A külföldi előzményekről nem kívánok hosszasan beszélni, hiszen ezeknek még vázlatzerű bemutatása is szétfeszítené e dolgozat kereteit. Ezek alaposabb bemutatása alól különben is felment az a tény, hogy egy részükről a legutóbbi dialektológiai szimpozionon 2007 augusztusában Szombathelyen részletesebben szóltam (VÖRÖS 2007). A tanulmány némileg bővített változata a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben is napvilágot látott (VÖRÖS 2008a). Ehelyütt – nem teljesen önkényesen kiragadva a sok közül – csupán néhány olyan munkát említek, amelyek az utóbbi idők digitális nyelvészeti munkáinak ismertebb produktumai s bizonyos szempontból mintául szolgálhatnak a hazai munkálatokhoz.

Elsőként a német családnévatalasról (DFA.) kívánok szólni, amely a közel-múltban komoly csapatmunka eredményeként látott napvilágot. A csapat tagjai telefonkönyvek alapján dolgoztak, s reprezentatív példák segítségével mutatják be a német családnévállomány főbb jellemzőit. Az atlasz közel ezer olyan térképet tartalmaz, amelyeket megfelelő kommentárokkal láttak el. Grammatikai kötetei (1–2. kötet) a nevek grafematikai, fonematikai, morfematikai és szintagmatikai részét, lexikai kötetei (3–4. kötet) a jelentés alapján öt különféle motivációs jellegű kategóriába sorolták be a családneveket. A kategóriák a következők: keresztnévi eredetű, származási helyre utaló, lakhelyre utaló, foglalkozásra utaló, testi vagy jellembeli tulajdonságra utaló családnevek. A különféle térképekhez és a hozzájuk kapcsolódó információkhoz külső személyeknek 15 €/lap díj ellenében lehet hozzáférni. Az Institute for Historical Geography tagjai számára az adatok lekérdezése ingyenes.

Másodikként említem azt a honlapot, amely többek között az olasz családnevek földrajzi megoszlását mutatja be (GLB.). Ez a DFA-tól mindenekelőtt abban különbözik, hogy a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tették, tehát az interneten keresztül bárki kérdezheti az általa keresett családnév földrajzi megoszlását, valamint gyakoriságát. Ez utóbbival kapcsolatban 1–5, 5–10, 10–50, 50–100, 100–500 és 500 feletti bontásban kapunk információt arról, hogy a keresett név milyen gyakori az adott térségben. A honlapon természetesen idegen eredetű nevek is lekérdezhetők.

Harmadikként északi szomszédunk számítógépes adatbázisát említjük, melynek munkálatai PETER ĎURČO nevéhez kötődnek (ĎURČO 1998), és 1995-ös telefonkönyvek alapján készült. Többek között a családnevek településenkénti gyakoriságának meghatározásához lehet segédeszközként felhasználni.

Utolsóként nyelvrokonaink közül a finnek adatbázisát emelem ki. Családnév-kataszterükben a történeti réteg mellett a szinkrón adatbázisra, közöttük a finnországi svéd nevekre is nagy figyelmet fordítottak. Adatbázisuk kialakításához a finn Népszétség-nyilvántartó Központ nyújtott segítséget.

3. A korpusz forrása, nagysága és jellege. – Az adatbázis a 2009. január 1-jei állapot szerint a teljes magyar népesség családnévállományát tartalmazza: minden olyan személy születési nevét, aki Magyarországon az adott időpontban állandó lakhellyel rendelkezett. Nők esetében természetesen a leánykori név van feltüntetve. A korpusz gyors, szűrőpróbaszerű ellenőrzése után kiderült, hogy akik valamilyen ok miatt családnévet változtattak, azoknak nem az eredetileg anyakönyvezett, hanem a felvett nevét tartalmazza az adatbázis. Ebbe a körbe sorolandók azok a kettős családnevek is, amelyek bejegyeztetését egy közelmúltbeli jogszabályváltozás tett lehetővé. A KEK 10 165 833 családnévet tartott nyilván. Ez azt jelenti, hogy ugyanennyi alapadat van az adatbázisban. Az egyes családnevek lokalizálását az állandó lakhely szerint hozzájuk rendelt irányítószámok teszik lehetővé. A korpusz tehát jelenleg pusztán adathalmaz, amely feldolgozás hiányában csupán néhány egyszerűbb keresést tesz lehetővé. Ahhoz, hogy mélyebb összefüggések feltárására kerülhessen sor, az adatbázist a névtanban szokásos szempontok alapján fel kell dolgozni, az egyértelműsítés után kódolni kell, hogy sok szempontú

lekérdezhetőségét megvalósíthatjuk. Ezek közül az elsők egyike az alakváltozatok összetartozásának meghatározása.

A korpusz feldolgozatlansága miatt ma még beláthatatlan, mi mindenre lehet felhasználni a digitálisan tárolt anyagot. Annyi azonban már most megfogalmazható, hogy ez nagyban függ attól, miként sikerült az előkészítés fázisában végiggondolni, hogy a bevezetőben említettekén kívül milyen kérdésekre kívánunk a technika segítségével válaszokat keresni. Éppen ezért ebből a megfontolásból nem árt újfent hangsúlyozni, hogy az adatbázist intelligens, előfeldolgozott korpusszá kell tenni: elemezni és egyértelműsíteni kell nyelvtanilag, alaposan számot kell vetni a lekérdezés egyéb jellemzőivel, hogy az egymásnak megfeleltethető konkordanciákat optimálisan és a lehető legsokoldalúbban lehívassuk. Ez már az előkészítés fázisában is rendkívül körültekintő munkát igényel, hogy a későbbiekben ne kelljen újra és újra kezdeni a kódolást. Éppen ezért az idő rövidsége miatt ma még korai lenne nyilatkozni arról, milyen bontásban és sorrendben történne a több kötetesre tervezett családnévtan publikálása.

4. Felhasználási területek. – Annyi már most is kiolvasható az adatbázisból, hogy a korpusz rendkívül sokoldalú lekérdezést tesz lehetővé, közöttük olyanokat, amelyek számunkra mind ez ideig elképzelhetetlenek voltak. A feldolgozottság mértéke jelenleg leginkább a lexikális típusok és alakváltozataik lekérését teszi lehetővé. A továbbiakban ezek közül szeretnék felvillantani néhányat.

A) Elsőként a mennyiségi kérdések egzakt meghatározását említem, amelyet mind ez ideig tudományos becsléssel voltunk kénytelenek pótolni. Itt csupán néhány ebbe a körbe tartozó kérdésről szólok. Mindenekelőtt arról, hogy az egyértelműsített adatbázis segítségével egészen pontos képet kaphatunk a magyarországi családnévállomány etimológiai rétegeinek arányairól. Teljes pontosságot ezután sem várhatunk el, hiszen vannak olyan névegyedek, méghozzá nem is kis számban, amelyek esetében többféle forrásnyelvvél is számolhatunk. Közöttük éppen ezért nem kevés az olyan, ahol az egyik névegyed az egyik, a másik névegyed pedig a másik nyelvből került át a magyar(országi) családnévállományba. Az ilyenek eredetkérdéseit gyakorta elfedi ortográfiájuk időközbeni megváltozása, magyarossá válása. Eddigi kutatásaim során leginkább szlávból és magyarból egyaránt eredeztethető többforrású neveket tudnék említeni, de más viszonylatban is hosszasan lehetne sorolni az ide tartozó példákat. Közülük most csak egyről szólok, a *Bangó*-ról. Ezt KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótára magyar eredetűnek minősíti (vö. CsnSz. 83), holott HAJDÚ MIHÁLY szóbeli közlésére támaszkodva magam is úgy tudom, hogy községi alapja a cigány nyelvből is levezethető. A magyar–cigány–magyar online szótár (MCM.) a *bango* melléknév jelentését 'görbe'-ként adja meg.

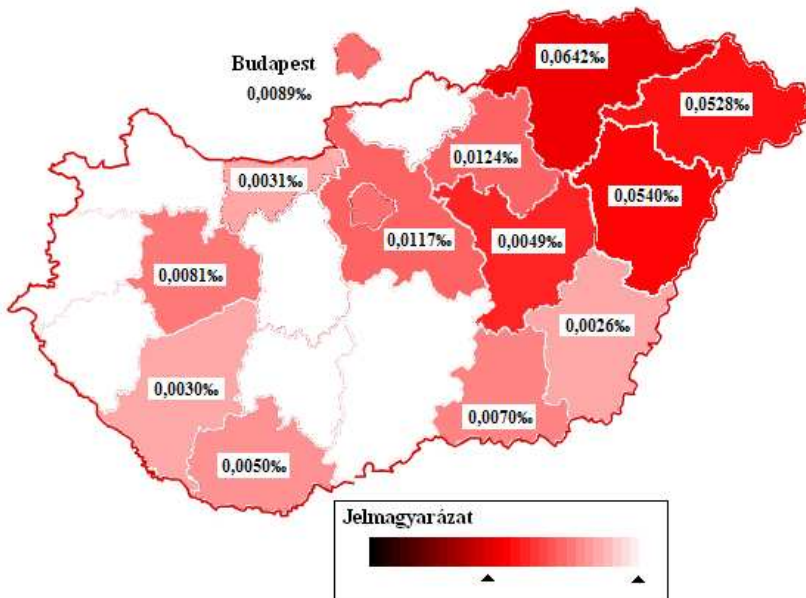
A mennyiségi mutatók térképre vitelének minden esetben az az alapja, hogy kisebb szeletekre bontva meghatározzuk egy-egy földrajzi egységben (régiós, megyei, kistérségi, települések szerinti bontásban) a családnevek különféle szempontok szerinti tagozódását. Nagyobb városok és a főváros esetében településrészenként is kívánatos a korpusz vizsgálata. Korábban jellemzően kisebb települések névállományát fogták vallatóra a kutatók, nagyvárosokét szinte soha, s ha igen, akkor is a névanyagnak csak egy bizonyos szeletét (pl. BÜKY 1961, 1981: Budapest VIII. kerület-

tében folytatott kutatásai). Ennek nyilvánvaló okai között említhetjük, hogy sem összegyűjteni, sem „kézi” módszerrel feldolgozni nem lehetett a 10 ezresnél nagyobb lélekszámú települések névállományát. Most, hogy a teljes magyarországi családnévanyag a kezünkben van, ennek akadálya is elhárult.

B) A mennyiségi mutatók és a földrajzi eloszlás összefüggésének meghatározása akkor a legegyszerűbb, ha az adott névnek nincsenek alakváltozatai, vagy ha vannak is, azok összetartozása viszonylag egyszerűen meghatározható. A KEK által átadott, 2007. január 1-jei állapotokat tükröző adatbázisban éppen azért nehéz keresni, mert bár a nyelvész számára köztudott, hogy például a *Zsófi* és a *Sófi* ugyanannak a névnek újabb és archaikusabb írásképi alakváltozata (vö. Csn.Sz. 940, 1170), ám az eredetileg kiszolgáltató adatbázisban nem egy helyütt találjuk őket. A történeti adatok között KÁZMÉRNál egyébként szórványosan *Soffj* és *Sóffy* alakváltozatok is felbukkannak.

1. ábra

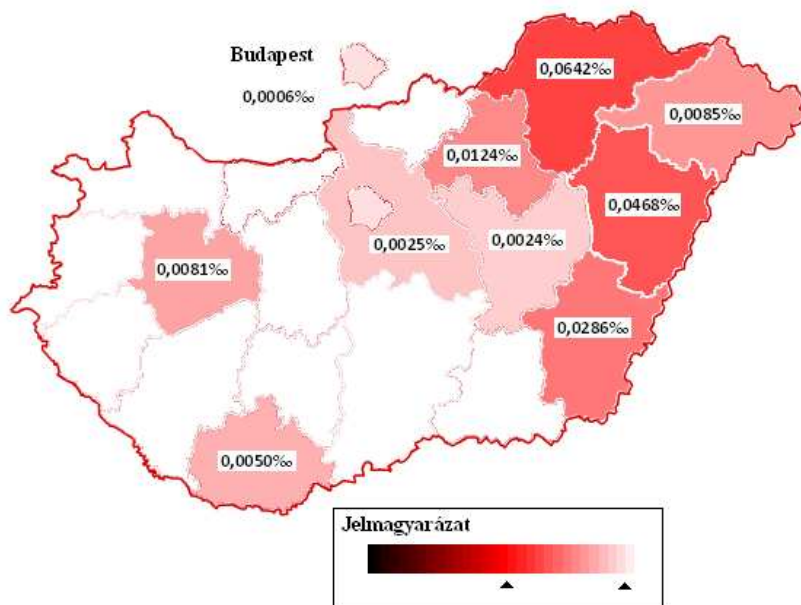
A *Zsófi* családnév és alakváltozatainak területi eloszlása

Nyilvánvaló, ezek mindegyikét annak ellenére együtt kell kezelnünk, hogy nyelvöldrajzuk külön-külön is meghatározható. Megjegyzendő, hogy az ejtést tükröző írásképhez egy olyan adat is tartozik, amelynek a névgazda röviddel jelöli a szóbelseji magánhangzóját. De az is lehet, hogy csupán egyszerű elírással van dolgunk. Egyéb támpontok híján ez utóbbinak a kiderítésére semmiképpen sem vállalkozhatunk. A szinkrón névállományban *Soffj* és *Sóffy* egyáltalán nem fordul elő. Természetesen a geolingvisztikai és mennyiségi kérdések kezelése ez esetben ötözhető. A kettő tényező együttes kezelése nagyon érdekes összefüggésekre ír-

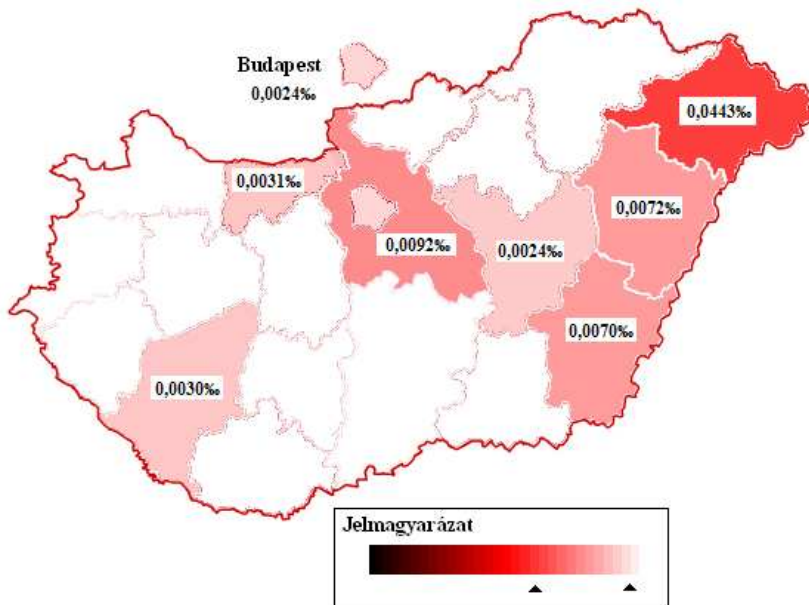
2. ábra

A Zsófi alakváltozat területi eloszlása

3. ábra

A Sófi alakváltozat területi eloszlása

nyíthatja rá a figyelmet. Az alábbiakban az állítás igazát térképek segítségével illusztrálom. Ez alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy a név hajdani keletkezésének góca Északkelet-Magyarországra lokalizálható, ha az 1. ábra alapján csupán a mai országhatárokon belül gondolkodunk.

Magyarországon a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén éri el a legnagyobb koncentrációt. A Dunántúlon csak két megyében találkozhatunk a névvel: Baranyában és Veszprémben. A keleti és a nyugati megyék között azonban nincs kontinuitás. Okaként nyilván azt jelölhetjük meg, hogy a név Dunántúlra kerülése telepítésekkel, belső migrációval magyarázható. Bár tudom, hogy KÁZMÉR szócikkeinek adatait csak korlátozottan lehet nyelvföldrajzi kérdések autentikus megválaszolására felhasználni, azért mindenképpen elgondolkodtató, hogy bár a CsnSz. Zala megye területéről is közöl adatokat, ebből a megyéből mégsem találkoztam a névvel a szinkrón névállományban. Fentebb jeleztem, hogy az alakváltozatoknak is megvizsgáltam a földrajzi elhelyezkedését. Ezekről tájékozódhatunk az 2. és 3. ábra segítségével.

C) A *Novák* a magyarban idegen eredetű név. Szláv jövevénynek számít. Közszói alapjának képzője – az *-ák* (< szl. *-akъ*, vö. SVOBODA 1964: 133) – a szl. *nov-’új’* tőhöz hozzákapcsolva alapvetően származási helyre utalt. Megnevezésként minden biztonnal az új betelepülőkre, főként jobbágyokra használták, de magára az új szomszédra is érthették (vö. CAFFARELLI 2005: 259; KNAPPOVÁ 1992: 10). Mivel az új telepések általában a falu szélén laktak, ezért MIZSER LAJOS szerint

a *Novák* jelentésének visszaadásakor annak ’vég(ső)’ értelmezésével is számolnunk kell (vö. MIZSER 2000: 33). Ebből a megfontolásból a forrásnyelv(ek)ben a szl. *Konečný*-vel ’vég, végső’ is azonos jelentésmezőbe tartoz(hat)ott. Képzője okán a *Novák* alaki és szemantikai rendszerbeli rokonságba hozható az *-ák* képzős szláv népvnevekkel: *Čechák* ’cseh’, *Lemák* ’galíciai rutén’, *Nemčák* ’német’, *Slovák* ’szlovák’, *Uhrák* ’magyar’, *Dolňák* ’déli, délvidéki’, *Horák* ’erdei’, *Hornák* ’felvidéki’, *Lipták* ’liptói’, *Pražák* ’prágai’, *Slezák* ’sziléziai’, *Spišák* ’szepesi’; stb. (vö. KNAPPOVÁ 1992: 6, 10, 23, 25, 32, 39, 137, 139, 142, 145, 146; KNIEZSA 1965/2003: 55, 107, 109; SVOBODA 1964: 116–7, 119, 133; VÖRÖS 2004: 272–3, 277, 288–9, 299, 2006: 46, 48). A csehben és a szlovákban a *Novák*-kal rokon jelentésű névként tartjuk számon a *Nový* és a *Novomý* családnéveket (KNAPPOVÁ 1992: 23). KNAPPOVÁ és mások egyebeken túl egyik közszói jelentése alapján a foglalkozásnevek között is számon tartják a *Novák*-ot. Eszerint a jelentése a következőképpen adható vissza: ’új lábbelilt varró cipész’ (vö. HANKS–HODGES 1988: 391; KNAPPOVÁ 1992: 25).

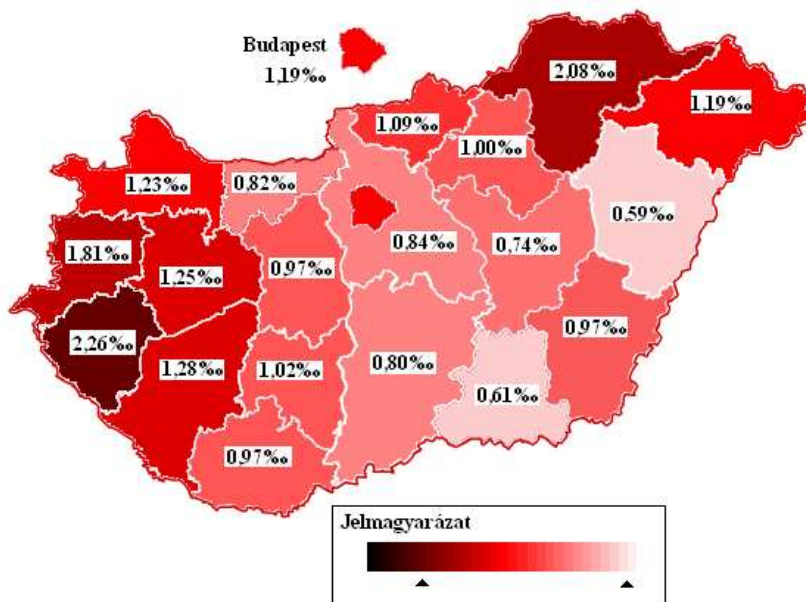
Ortográfiai szempontból számos alakváltozata létezik. Közöttük olyanokat is találunk, amelyek írásképe részben őrzi a forrásnyelvi alakot (pl. len. *Nowak*). Alakváltozatai a mai magyar korpuszban: *Nowack* (1), *Nowak* (24), *Nowák* (2), *Novak* (25), *Novák* (11 381). A nőnevekhez járuló *-ova* és *-ová* birtokosképzős alakokat a tövükben szereplő nevek adataival összevontan kezeltem. Megjegyzem, hogy a korpuszban patronimikumképzős *Novakov* alakokkal is találkozni, ezeket az adatokat azonban a térkép elkészítésekor nem vettem figyelembe, hiszen lexikailag önálló névtípust alkotnak. Az utóbbiak közül a 22-ből kettő összetett családnévben fordult elő.

Régisége ellenére a *Novák* Árpád-kori névállományunkban nyomokban sem lelhető fel (ÁSznt.), de ennek nyilvánvaló oka, hogy az *-ák* – különösen ebben a funkciójában – csak jóval később váltja fel a vele azonos jelentésű *-ský* (a szlovákban és a csehben meghatározott fonetikai helyzetekben *-cký*, más szláv nyelvekben *-ski*, *-skij* stb.) képzőt (VÖRÖS 2004: 272–3). Ez nagyjából a XIV. század során, annak is a végén következett be, tehát hozzávetőlegesen egy időben azzal, hogy az első magyarországi *Novák*-ok történeti forrásainkban ragadványnévként adathatók. Éppen ezért korábbról hasztalan volna keresni ilyen neveket, dacára annak, hogy a melléknévi eredetű *nov-* tő számos korábbi forrásban fellelhető (l. pl. a vonatkozó szócikkekben: KMHsz.).

2009. január 1-jén 11 425 főt tartottak nyilván *Novák*-ként vagy annak valamelyik alakváltozatával. Mennyiségi szempontból elmondható róla, hogy ez a név a leggyakoribb a magyar nyelv szláv eredetű rétegében.

4. ábra

A *Novák* családnév területi eloszlása

A 4. ábrán a *Novák* és alakváltozatainak térbeli elrendeződését tanulmányozhatjuk. Megállapíthatjuk, hogy az adott közigazgatási egység összlakosságához képest Zala és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben kapjuk a legmagasabb értékeket, ami nem véletlen, hiszen ez a tény nagyon is szoros összefüggésbe hozható az ómagyar kori szláv népességgel, illetőleg egyes esetekben a migrációval.

Az említett két megyéhez képest jóval szerényebben részesedik a *Novák* nyugaton Vas, Somogy, Veszprém és Győr-Moson-Sopron, illetőleg keleten Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. Ezek többségében országos viszonylatban is jelentős

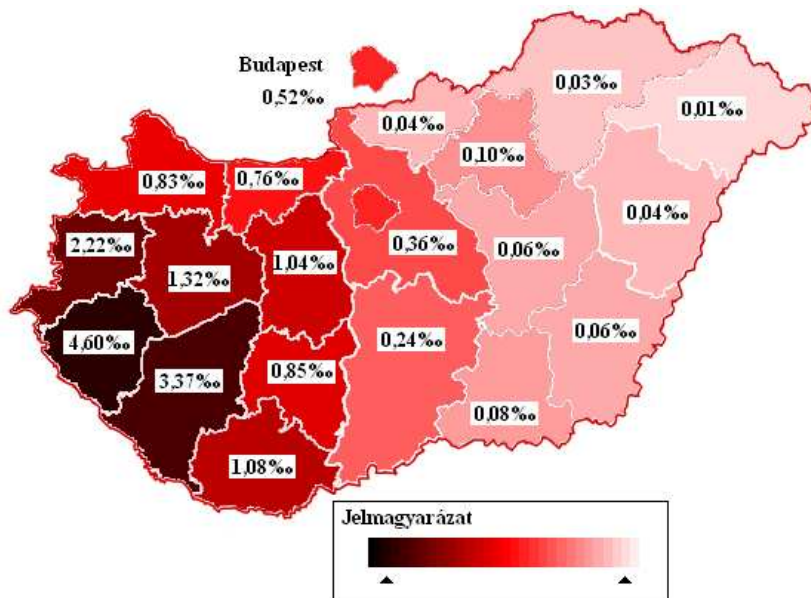
az lehet az oka, hogy ezekben a régiókban ne foglalkoztak volna ezzel az ősi mesterséggel, sokkal inkább az, hogy más megnevezés volt járatos. Adódott a feladat, hogy a dolog nyitjához a szláv eredetű *Gerencsér*-t is térképre kell vinni. Innentől azonban a keresőben nem volt elégséges csak a *Gerencsér*-t begépelni.

E) Elsőként meg kellett keresni a *Gerencsér* összes lehetséges labiális és illabiális alakváltozatát. Tíz különféle név lekérdezésére volt szükség. A legtöbb adat az illabiális alakváltozatokhoz köthető.

Ezek betűrendben a következők: *Gelencser* (2 név), *Gelencsér* (3062), *Gerencsér* (3559), *Gerentsér* (13). Ennél lényegesen kevesebb volt a labiális alakokhoz köthető találat: *Göllöncsér* (1), *Gölöncsár* (1), *Gölöncsér* (226), *Gölöncsér* (1), *Gölöntsér* (5), *Göröntsér* (4). S ha már labiális-illabiális kettősséggel van dolgunk, adódott a feladat, hogy ezek nyelvöldrajza külön-külön is megvizsgálandó. Mielőtt ezt megtennénk, vessünk egy pillantást a *Gerencsér* és alakváltozatainak egyesített térképére! Az 5. és 6. ábra egybevetése alapján megállapítható, hogy azok szinte párjai egymásnak. Nyilvánvaló, hogy mind a *Fazekas*, mind pedig a *Gerencsér* az ország minden megyéjében megtalálható, de az első inkább a Dunától keletre, a második inkább attól nyugatra fordul elő nagyobb arányban. A dolognak természetes magyarázatát adja a nyugat- és dél-dunántúli szláv (horvát) népesség kimagasló aránya, amely a honfoglalás óta történeti folyamatában is jól nyomon követhető a különféle névtani és egyéb nyelvészeti munkákban. Zala, Somogy és Vas megye országosan is kimagasló, 4,60–2,22%-os értékeinek bízást ez lehet a magyarázata. A két térkép egybevetése arra is rávilágít, hogy a Duna bal partjától keletre létezik egy

6. ábra

A *Gerencsér* családnév labiális alakváltozatainak területi eloszlása

A két térkép egybevetése arra is rávilágít, hogy a Duna bal partjától keletre létezik egy átmeneti sáv, amely köztes értékeivel mintegy kiegyenlítő szerepet tölt be a nyugati és keleti országrészek között, különösen akkor, ha csak a *Gerencsér* illabiális alakváltozatainak földrajzi eloszlását vizsgáljuk.

A 7. és 8. ábra között nem sok különbség mutatkozik, ha eltekintünk attól a tényről, hogy az illabiális alakok önmagukban kisebb értékeket adnak ki, mint a *Gerencsér* adatai együttesen. Annál érdekesebb eredményre jutunk a labiális alakok térképre vetítése után.

A szóban forgó név *ö-ző* alakjai döntően a Dunántúl egy sávjára koncentrálódnak: leginkább Baranyát, Tolnát, Somogyot és Fejér megyét jellemzik. Ez utóbbinak is inkább a déli megyékkel érintkező régióit. A többi megyében, ahol egyáltalán felbukkan a név, alig néhány adattal számolhatunk. Az itteni alakok döntő többsége tehát minden bizonnyal hajdani belső migrációval és/vagy II. világháború utáni (át)telepítésekkel magyarázható. Különösen igaz ez Komárom-Esztergom és Veszprém (4-4 adat), Bács-Kiskun és Békés (2-2), illetőleg Győr-Moson-Sopron megyékre (1). Számszerűségében a legtöbb *ö-ző* alak Baranyában (57), Fejérben (42), Somogyban (40), Tolnában (31), Budapesten (28) és Pest megyében (23) található. Az már főként a dialektológusok feladata, hogy a *Gölöncsér ö-ző* nyelv-földrajzához megfelelő háttér-információkkal szolgáljanak.

Itt is felfigyelhetünk Budapest esetében arra, hogy az ezrelékben megadott érték erősen az átlaghoz közelít, amit ugyancsak a főváros népességének hajdani és mostani kevertségével magyarázhatunk.

(Folytatjuk.)

VÖRÖS FERENC